

D. ANDREW KILLE

Bibliaolvasás három dimenzióban A pszichológiai bibliaértelmezés

A Biblia egyszerűen több, mint a teológia és az egyházi tanítás forrásgyűjteménye, hiszen mindig is erőforrásként szolgált az emberek életében. Rendkívül sokan keresnek benne útmutatást a viselkedéshez és az etikus magatartáshoz, valamint támaszt a személyes fejlődéshez és meglátásokhoz. A templom padjaiban ülő emberek mindig is tudták, hogy a Szentírás képei – legyenek azok inspiráló karakterek a bibliai történetekből, vallásos tapasztalatok beszámolóí vagy erőteljes vallási szimbólumok – képesek átalakítani bennünket, szembesíteni önmagunkkal és elvezetni egy nagyobb teljességre és boldogabb életre. Egyre inkább pszichologizált korunkban a nyelvezet, amelyet a fejlődés és az átalakulás folyamatának leírására használnak, általában a pszichológia kifejezéseit és fogalmait használja. Így azok, akik a Szentírással és az emberekkel dolgoznak, tisztán látják, hogy a Biblia gazdag lélektani dokumentum.

Az akadémiai bibliai kutatók azonban gyakran elég szkeptikusan állnak a bibliaértelmezés pszichológiai megközelítéseihez. Sokan írtak már a Bibliáról lélektani perspektívából, ezeknél a szerzőknél azonban gyakran hiányzott a kritikai bibliatudományban elfogadott módszerek szisztematikus megalapozottsága. A lekipásztorokat és a pasztorális tanácsadókat elsősorban nem a bibliatudomány apró részletei érdeklik, inkább a rájuk bízottak élete foglalkoztatja őket. Hogyan lehet ezeket az embereket a személyes fejlődés és érettség felé segíteni, és milyen szerepet játszhat a Biblia ebben az ösztönzésben?

Noha már többen írtak a lélektani szentírás-értelmezésről, mint ahogy azt legtöbben tudni vélik, ezek az írások rendszerint nem fordítottak túl sok időt a módszertani és elméleti kérdésekre adott reflexióra. Többnyire nem tettek bizonyosságot az aktuális bibliatudomány ismeretéről, sok esetben egyetlen szerző felismerésének vagy intuíciójának voltak eredményei, így nemcsak a bibliatudományok egészének területéről kapcsolódtak le, de lemaradtak ugyanazon szerző más műveiről is.

Egészen mostanáig a pszichológiai bibliakritika jórészt ismeretlen volt a bibliatudomány berkeiben. Több száz cikk, könyv és kommentár jelent meg a kutatás pereméről, amit a vezető, akadémiai bibliatudomány figyelmen kívül hagyott. Ugyanakkor jelentősen megváltozott a hozzáállás és az elvárás a pszichológiában, a biblikus tudományokban, a tágabb értelemben vett kultúra pedig új kapukat nyitott a lélektani szentírás-értelmezések számára.

1. MEGVÁLTOZOTT HOZZÁÁLLÁS A PSZICHOLÓGIA TERÜLETÉN

A kezdeteket jelentő laboratóriumi kutatások óta (XIX. század vége, Wilhelm Wundt) a modern pszichológia jelentősen gyarapodott módszereinek elmélyítésében és elméleteinek kiszélesedésében. A (gyakran neurotikus) egyénről való szinte kizárólagos figyelem eltolódott a kogníció, a viselkedés és az emberek közötti interakcióval foglalkozó szociálpszichológia alapvetőbb vizsgálatának irányába.

Továbbá a pszichológia néhány területén jelenleg egyre inkább tudatosul a modellek keresése az emberi viselkedés megértéséhez; a pszichológia éppúgy értelmezés-elmélet, mint tudomány. A régiek remélték, hogy tanulmányaik felmutathatnak a természettudományhoz hasonló egységes tudományos területet, de az idő múlásával a pszichológia a résztudományok változatosan széles skáláját mutatta. Ezek a résztudományok nemcsak a viselkedés és a mentális folyamatok különböző aspektusaira (érzékszervi folyamatok és érzékelés, kogníció, fiziológia, fejlődés, tanuláselmélet és hasonlók) összpontosítottak, hanem a jelenség különböző, és gyakran egymásnak ellentmondó magyarázatait is kínálták. Ádáz viták folytak például a behaviorizmus és a mélylélektan szószólói között a kutatás tárgyairól és módszereiről. Még a *pszichológia* fogalmának definíciója is szabad préda. Az Amerikai Pszichológiai Társaság korábbi elnöke szerint jobb lenne „pszichológiai tudományokról” beszélni.¹

Amit egy pszichológus tanulmányozásra kiválaszt, ahogyan meghatározza, hogy mi „számít” jelentősnek a magatartás vizsgálatában, illetve hogy a felfedezések hogyan kapcsolódnak egymáshoz, és végül hogyan integrálhatóak következtetéseké, az mind a pszichológus saját elméleti előfeltételezését tükrözi vissza. Amikor leírja a pszichológiai struktúrákat és dinamikákat – különösen, ha azok nem figyelhetők meg közvetlenül, hanem csak a külső magatartásból

¹ SIGMUND KOCH: The Nature and Limits of Psychological Knowledge, in Sigmund Koch – David E. Leary (eds.): *A Century of Psychology as Science*, American Psychological Association, Washington DC, 1992, 75–97.

lehet következtetni rájuk –, a pszichológusok metaforikus nyelvezet használatára kényszerülnek. Mivel nagy fontosságot tulajdonítanak a jellegénél fogva közvetlenül nem látható tudattalannak, a mélylélektanok különösen kifinomult értelmezési rendszereket képviselnek.²

Ha elfogadjuk, hogy az értelmezés a pszichológiai elméletekben elkerülhetetlen, akkor kezdjük megérteni, miért van olyan sok, gyakran egymásnak ellentmondó lélektani perspektíva. Ahelyett, hogy a tudományos módszer kudarcát firtatnánk, az elméletek sokfélesége világosan demonstrálja, amit Paul Ricoeur az értelmezések elkerülhetetlen „konfliktusának” nevezett, és amely magának a nyelvnek a természetében rejlik.³ Gerd Theissen újszövetségstudós így utal erre a realitásra: „A hermeneutikai tudatosság számára pontosan az egymással eredményesen versengő pszichológiai irányzatok sokfélesége jelzi, hogy önmagukban nincsenek pszichikai folyamatok, csupán értelmezett folyamatok léteznek, amelyek eltérően működnek a történelmi, változékony emberi önértelmezésnek megfelelően.”⁴

2. MEGVÁLTOZOTT HOZZÁÁLLÁS A BIBLIKUS TUDOMÁNYOK TERÜLETÉN

A XX. század jelentős részében a kutatást a Biblia történelmi gyökereinek elemzésére támaszkodó történet-kritikai módszer uralta. Gondos figyelmet fordítottak a nyelvre, az irodalmi szerkezetekre és a feltételezett történelmi környezetre, hogy nyomára bukkanjanak a szöveg eredeti formájának, jelentésének és a kezünkben lévő szöveg előállításának történetére. A felvilágosodás korában gyökerező történet-kritikai megközelítések abból indultak ki, hogy lehetséges objektíven nézni a szövegértelmezést. Az „igazi”, vagyis a történelmi szerző által szándékolt jelentéshez képest a szöveghez való személyes kapcsolódást vagy a közösségi értelmezéseket jelentéktelennek tekintették, vagy legalábbis másodlagosnak.

A prédikátorok és a diákok igyekeztek megtalálni a módját, hogy áthidalják a szakadékot a szemináriumokban tanultak, valamint a prédikáció, a tanítás és tanácsadás szükségletei között azokban a vallásos közösségekben, ahol nagyra becsülték a Bibliát. Ha a szöveg igazi jelentése ismert volt a múltban, milyen le-

² DAVID M. WULFF: Psychological Approaches, in Frank Whaling (ed.): *Contemporary Approaches to the Study of Religion*, Vol. 2, *The Social Sciences*, Mouton, Berlin, 1985, 21–88.

³ PAUL RICŒUR: *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*, Northwestern University Press, Evanston, 1974.

⁴ GERD THEISSEN: *Psychological Aspects of Pauline Theology*, Fortress, Philadelphia, 1987, 43.

hetséges jelentése lehet ma? A szentbeszédnek többnek kell lenniük, mint történelmi előadásoknak. Ennek az általános érzésnek erősen hangot adott Walter Wink, amikor azt írta: „a történelmi bibliakritika csődöt jelentett”.⁵ A kifejezést pontosan értette. A történet-kritika nem volt értéktelen, csak egyszerűen nem tudta teljesíteni azt, amit megígért a bibliaértelmezés számára.

A történet-kritikai módszerek továbbra is fontos szerepet töltenek be a Biblia tanulmányozásában, de az elmúlt 30 évben új módszerek felvirágzását láthatjuk a biblikus tudományokban. Az új módszerek figyelmének középpontjában a Biblia irodalmi szerkezete, nyelvészeti jellegzetességei, narratív és retorikai stratégiái állnak. Figyelnek arra, hogy az olvasók hogyan olvassák, milyen ideológiákat támogat a Biblia, és hogyan őrzött meg kulturális normákat. A módszerek közül sokak gyökerei olyan bibliaolvasásban gyökereznek, amelyek megelőzik a történet-kritikai módszert, köztük a pszichológiai perspektívák kaptak új erőre. Valójában számos olyan új megközelítés, amely a kortárs perspektívából született, magában hordozza azt a lélektani dimenziót, amely jellemzi kortárs kultúránkat.

3. MEGVÁLTOZOTT HOZZÁÁLLÁS PSZICHOLÓGIAI SZEMLÉLETŰ TÁRSADALMUNKBAN

Kétségtelen, hogy a pszichológia nyelvezete, fogalmai és kategóriái a nyugati kultúra mindennapos szókincsévé váltak. Az olyan fogalmak, mint a *freudi elszólás*, *Ödipusz-komplexus*, a *tudattalan*, a *projekció* és a *szabad asszociáció*, egykor csak a pszichológusok szakszókincsékként voltak használatosak. Manapság azonban ezek a szavak és utalások megtalálhatók a képregények oldalain, a mozikban és a televízióban. A könyvesboltokban megszorodtak az önsegítő- és a hétköznapi pszichológiai könyvek, Dr. Phil, a népszerű pszichológus pedig minden este műsoron van. „Mi, modern nyugatiak pszichológiai perspektívából gondolkodunk, érzéseinket ez alapján értékeljük” – írta Robin Scroggs. „Nem vagyunk tudatában pszichénk mély és rejtett dimenzióinak sajátos tartalmával, mert tudjuk, hogy azok elfojtottak és elérhetetlenek tudatunk számára; annak azonban tudatában vagyunk, hogy ezek a dimenziók léteznek, és ellenőrzés alatt tartják az életünket és cselekedeteinket jobban, mint a tudatos egónk.”⁶ Peter Homans megállapítja, hogy kü-

⁵ WALTER WINK: *The Bible in Human Transformation: Toward a New Paradigm for Biblical Study*, Fortress, Philadelphia, 1973, 1.

⁶ ROBIN SCROGGS: *Psychology as a Tool to Interpret the Text*, *Christian Century*, March 24, 1982, 335.

lönösen a pszichoanalitikus eszmék Amerikában „irányadó eszmerendszerré váltak, belenőttek az ország intézményes életébe”. Homans szerint a pszichológia oly mértékben alakította személyes és szociális tudatunkat, hogy helyénvaló az új szociális lényt úgy leírni, mint a „pszichológiai ember”.⁷

Ennek a három változásnak a kombinációja – a kidolgozottabb pszichológiai elméletek irányába történt elmozdulás, az új módszerekre és perspektívákra való nyitottság a biblikus tudományokban, és a pszichológiai kultúra, amelyben élünk – olyan környezetet teremtettek a jelenlegi helyzetben, amely új érdeklődést és elevenséget váltott ki a pszichológiai bibliatudományokban.

4. PSZICHOLÓGIA ÉS BIBLIAÉRTELMEZÉS

Mi történik akkor, amikor a „pszichológiai ember” találkozik a bibliai szöveggel? A Biblia nem ebből a pszichológiai korból való, még csak a freudi kifejezőmód sem jelenik meg lapjain. Önmagában nem lélektani könyv, a modern értelmezők azonban ebben a pszichologizált korban élnek, az értelmezés feladata pedig az, hogy az ősi szöveget érthetővé tegyék egy olyan hallgatóság számára, amely lélektani perspektíváktól mélyen befolyásolt. Pszichológiai fogalmak és dinamikák némi ismeretére szükség van, ha valaha is reménykedünk abban, hogy felvesszük a kapcsolatot a modern olvasóval, a templom padjában ülő személlyel.

Olyannyira kikerülhetetlenek a pszichológiai perspektívák, hogy azok – gyakran nagyon észrevétlenül – már megtalálták útjukat a bibliaértelmezés más formáiba. Azok az írók, akik arra törekszenek, hogy feminista vagy irodalmi nézőpontból hangsúlyozzák a Biblia szerkezeteit, jelentését, vagy megértsék az olvasás folyamatát, az olvasó és a szöveg közötti interakciót, gyakran dolgozzák ki érveiket a gondolkodás, tanulás és cselekvés olyan értelmezési keretein belül, amelyek lényegében véve lélektani jellegűek. Mások arra a felismerésre jutottak, hogy a pszichológia fontos eszközöket kínál a Biblia-tanulmányozás számára, és arra törekedtek, hogy világosabban és egyértelműbben használják fel a pszichológiai meglátásokat a Biblia megértéséhez.

Az elmúlt években Wayne G. Rollins vonatkozó könyve, valamint saját munkám tett kísérletet arra, hogy a pszichológiai módszereknek helyet adjon a biblikus tudományok főáramában, míg annak a könyvnek, amelyben ez a ta-

⁷ PETER HOMANS: *Jung in Context: Modernity and the Making of a Psychology*, University of Chicago Press, Chicago, 1979, 1. 3.

nulmány is megjelent, az a célja, hogy ez a megközelítés az akadémiai körökön túl is könnyebben hozzáférhető legyen.⁸

Rollins könyve átfogó és széleskörű vizsgálata a témának. Megjegyzi, hogy a lélektani témák és reflexiók már a korai egyházatyáknál elkezdődtek és a bibliaértelmezés történetének részei voltak egészen napjainkig. A 33 oldalas irodalomjegyzék bizonyítja a megközelítés gazdagságát és sokszínűségét.

Összefoglalója a pszichológiai bibliakritika célját illetően megtévesztő módon rövid: „úgy vizsgálni a szövegeket, eredetüket, szerzőségüket, kifejezőmódjukat, kompozíciójukat, áthagyományozódásukat, fordításukat, olvasatukat, értelmezésüket, áthelyezésüket rokon- és idegen művészi formákba, személyes és kulturális hatásuk történetét, mint az emberi psziché felépítésének, folyamatainak és szokásainak kifejeződéseit, mind egyéni, mind kollektív megnyilvánulásaikban – a múltban és a jelenben egyaránt”.⁹

Röviden: valahányszor egy ember kapcsolatba kerül a Bibliával – legyen az annak bármely aspektusa, kezdeteitől egy távoli jövőbeli időpontig, amikor azt már utoljára értelmezik –, az észlelés pszichológiai dinamizmusai, a gondolkodás, tanulás és a szocializáció mind munkában vannak. Rollins a könyvében csupán azt a kérdést veti fel, hogy a pszichológiai témák figyelembevétele átalakíthatja-e az írásmagyarázat (*Mit mond a Biblia?*), valamint a hermeneutika, az értelmezés feladatát (*Mit jelent a Biblia?*).

5. A BIBLIA HÁROM DIMENZIÓBAN

Pszichológia és Biblia: mi lehetne ennél egyszerűbb? Nyilvánvalóan szorosan összekapcsolódnak. Mihelyt azonban elkezdjük pontosabban és gondosabban megnézni vállalt feladatunkat, felfedezzük, hogy ami egyszerűnek tűnt, az valójában rendkívül összetett. Fentebb arról írtam, hogy mennyi ága és rész tudománya van a pszichológiának, amelyek egymásnak gyakran kölcsönösen elmentmondanak. Kénytelenek vagyunk úgy értelmezni feladatunkat, mint pszichológiai irányzatok és a Biblia.

Még ha a Biblia bizonyos értelemben egyetlen könyv is, amelyet kézbe foghatunk, ez a könyv mégis különböző tevékenységek és szintek rétegeit képviseli.

⁸ WAYNE G. ROLLINS: *Soul and Psyche: The Bible in Psychological Perspective*, Augsburg Fortress, Minneapolis, 1999; D. ANDREW KILLE: *Psychological Biblical Criticism*, Fortress, Minneapolis, 2001.

⁹ WAYNE G. ROLLINS: *Soul and Psyche: The Bible in Psychological Perspective*, i. m. 77–78.

Ki írta? Hogyan sugalmazták azoknak, akik írták? Ki gyűjtötte őket össze számtalan különböző időben és helyről, illetve ki rakta őket össze egy adott sorrendben? Ki döntötte el, hogy mely írásokat kell tartalmaznia és melyeket kell kizárni belőle? Mi történt, amikor lefordították héberből, arámiból és görögből szinte minden nyelvre a földön? Mi történik akkor, ha valaki olvassa? Mi történik akkor, amikor valaki elmond egy szentbeszédet, órát ad, mennyezetre fest, márványtömböt farag, verset ír, kibocsát egy kiáltványt, szembeszáll a nemzetőrséggel vagy kenyeret ad az éhezőknek az alapján, amit olvasott és megértett a Biblia lapjain?

Úgy vélem, hasznos három dimenzióban szemlélni a Bibliát, megfontolás tárgyává tenni három nagyobb területet. Az egyik dimenziót nevezhetjük a szöveg mögötti világnak, a másodikat a szöveg világának, a harmadikat pedig a szöveggel szemközti világnak. Mit foglalnak magukba ezek a területek? A szöveg mögötti világ a bibliai szöveg eredetével és fejlődésével foglalkozik. Felöleli az eredeti kontextust – a kultúrát, a szokásokat, a történelmet, az első igehirdetők, írók, szerkesztők és közösségeik idején uralkodó attitűdöket –, ami az évek folyamán elhomályosodott vagy elveszett. A szöveg világa kifejezést nyer a Biblia irodalmi struktúráiban, elbeszéléseiben, költeményeiben és prózáiban, leírásaiban, karaktereiben és beszédeiben. Végezetül, a szöveggel szemközti világ az olvasó és a szöveg találkozásában jön létre. Ez a képzelőerőt felhasználó dialógus a szöveg szavai és a képzelet, a személyiség, az attitűdök és annak a személynek a tapasztalatai között zajlik, aki arra törekszik, hogy megértse azokat.

A hosszúság, szélesség és magasság dimenzióihoz hasonlóan ez a három dimenzió is elválaszthatatlanul összefonódik. Ugyanakkor éppen úgy, ahogy elfogadjuk, hogy egy tárgynak van magassága és szélessége, miközben figyelmünk a tárgy hosszúságára fókuszál, ugyanúgy azt is eldönthetjük például, hogy a szöveg világára összpontosítunk, a másik két szempontot pedig a háttérben hagyjuk. A hosszúság, szélesség és magasság mérőeszközei is hasonlóak, mégis némileg különbözőképpen használjuk azokat a különböző dimenziók mérésére. Ami működik a hosszúság mérésére, lehet, hogy nem alkalmas a magasság mérésére.

Ha megvizsgáljuk, hogyan közelíthet a pszichológia a Bibliához gyümölcsözően, fontos, hogy mindig tudatában legyünk a használt eszközöknek (azaz a pszichológiai elméleteknek) és annak is, hogy mire akarjuk alkalmazni azokat (vagyis hogy a Biblia melyik világáról van éppen szó). A szkepticizmus, amely a korábbi pszichológiai megközelítéseket fogadta, néha indokolt volt, mivel a kutatók olyan pszichológiai kategóriákat és dinamikákat használtak, amelyek egyszerűen nem voltak megfelelőek ahhoz a dimenzióhoz, amelyet tanulmányoztak. A kutatás legkedveltebb korai formája például a bibliai karakterek pszichoanalízisével foglalkozott, akiket szó szerint vettek anélkül, hogy tekintettel lettek

volna a történelmi környezetre vagy irodalmi formára. Sok ilyen erőfeszítés alapján véve a Biblia és a Bibliát komolyan vevő olvasók elleni támadás volt, így néhány szerző gyönyörűségét lelte abban, hogy kihangsúlyozza a „patologikus” tünetek sokaságát Pál apostol, a zsidó próféták vagy éppen Jézus esetében. Válaszul az efféle ügyetlen erőfeszítésekre Albert Schweitzer 1913-ban megírt doktori értekezésében kijelentette, hogy azok, akik Jézust patológiás személyiségként írták le, meghamisították mind a bibliai, mind a pszichológiai tényeket. Egyrészt figyelmen kívül hagyták az evangéliumi írások történelmi környezetét és irodalmi fejlődésüket, másrészt megváltoztatták a pszichopatológia klinikai leírását, hogy azok megfeleljenek saját céljaiknak és következtetéseiknek.¹⁰

5.1. A szöveg mögötti világ

Talán a történet-kritikai stúdium utóhatása vezetett sok íróat arra a XIX. század végén és a XX. század elején, hogy megkíséreljen egyfajta pszichohistóriát, vagyis, hogy múltbeli egyéneket írásos források vagy más beszámolók alapján analizáljon. A történetkritika határozottan a szöveg mögötti világra összpontosított, igyekezett feltárni a beszélgetés vonatkozó aspektusát, ahogy Ricœur leírta. Megvizsgálva a rendelkezésre álló legkorábbi kéziratokat, az ókori világ hagyományos beszédformáit és írásait, a szóbeli áthagyományozás módjait, a régészeti bizonyítékokat és történelmi rekonstrukciót, a történetkritika megpróbálta helyreállítani a bibliai szövegek eredetét, kontextusát és élethelyzetét.

Néhány tudós arra törekedett, hogy a pszichológiai felismeréseket mint új eszközt alkalmazza a történelmi kutatásban, amely lehetővé tenné számunkra, hogy belépünk az írók és a bibliai karakterek fejébe, és jobban megértsük gondolkodásukat, motivációikat és a hirtelen fordulatokat az életükben. A történelem, főleg az ókori történelem tanulmányozásának eszközeként azonban a pszichológia csak korlátozott értékkel bír. Az anyagok, amelyeket alapként birtoklunk egy efféle egyéni elemzéshez, egy maréknyi bibliai szövegre korlátozódnak, és ezek ráadásul az irodalmi kompozíció és áthagyományozás folyamatai miatt még összetettebbek. Még a nemrégiben élt emberek pszichohistorizálásával kapcsolatban is elég nagy szkepticizmus uralkodik, akikről pedig több teljes életrajzi feljegyzésünk, szemtanúleírások, akár személyes naplók vagy más írásaink vannak.

Megkockáztathatunk mégis néhány olyan értelmezést a bibliai alakokkal kapcsolatban, amelyek segítségünkre lehetnek abban, hogy megértsük őket.

¹⁰ ALBERT SCHWEITZER: *The Psychiatric Study of Jesus: Exposition and Criticism*, Beacon Press, Boston, 1948.

Ezekiel próféta sok figyelmet kapott, mivel a neki tulajdonított könyv látszólag sokkal inkább önéletrajzi jellegű, és szokatlan tapasztalatok, tevékenységek vannak benne leírva. David J. Halperin nagy gondot fordított arra, hogy figyelembe vegye a szöveg fejlődésének kérdéseit, és kidolgozta a prófétának egy olyan lélektani portréját, amely lehetséges megoldást kínál a régi keletű problémákra, nem csupán Ezekiel személyiségének megértésében, hanem a könyv néhány homályosabb szakaszával kapcsolatban is.¹¹ Jézus személyének két újabb pszichológiai megközelítése is tükrözi a szerzők gondosságát abban a tekintetben, hogy figyelembe veszik az evangéliumi szövegekben mint életrajzi forrásokban rejlő nehézségeket. John W. Miller és Donald Capps könyvei elkerülik a korábbi művek túlzásait és merítenek más szakterületekről is, hogy a Jézusról készült lélektani portréikat szélesebb kontextusba helyezték, amely illeszkedik az első századhoz.¹²

A szöveg mögötti világban a leíró pszichológia sokkal hasznosabb szerepet játszik. Klaus Berger legújabb könyve segít áthidalni a távolságot a kortárs pszichológia és az ókori világ között azáltal, hogy feltárja, hogyan értették az Újszövetség világában az identitást, érzelmeket, magatartást és a démoni megszállottságot.¹³ Övé a legátfogóbb munka, amely kortárs tapasztalatok és értelmezések analógiájával képes megvilágítani a bibliai tapasztalatokat, amelyek felölelhetik az olyan jelenségeket is, mint a nyelveken szólás vagy a megtérés. A szóbeli hagyományozással kapcsolatban a kognícióról és az emlékezésről szóló ismereteink vagy a családi élet lélektani dinamizmusainak tanulmányozása is segíthetnek értelmezni a szöveg mögötti világot.

5.2. A szöveg világa

A bibliai alakok lélektani portréi népszerűek ugyan, mégsem történelmi jellegű vizsgálódások, hanem egy történetbeli (akárcsak egy kortárs regénybeli) karakter elemzése, így sokkal inkább a szöveg világához tartoznak. Továbbra is óvatossá kell lennünk azzal kapcsolatban, hogy mennyire láthatunk bele egy történelmi alak fejébe; amikor azonban észrevesszük, hogy mindaz, amit tudunk erről a személyről, egy szöveges leírásból keresztül érkezik hozzánk, akkor tu-

¹¹ DAVID J. HALPERIN: *Seeking Ezekiel: Text and Psychology*, Pennsylvania State University Press, University Park, 1993.

¹² JOHN W. MILLER: *Jesus at Thirty: A Psychohistorical Inquiry*, Fortress, Minneapolis, 1997; DONALD CAPPS: *Jesus: A Psychological Biography*, Chalice Press, St. Louis, 2000.

¹³ KLAUS BERGER: *Identity and Experience in the New Testament*, Fortress, Minneapolis, 2003.

dunk figyelmet fordítani arra, hogy magában az írásban hogyan is jelenik meg. A bibliai elbeszélések karaktereinek vagy a feltételezett szerzőknek, akik levelek, beszédek és bibliai történetek által beszélnek hozzánk, bizonyára megvan a saját életük. Nem számít, hogy irodalmi életük kapcsolható-e történelmi tényekhez vagy sem, ezek az alakok mégis élnek, mozognak, és oly módon léteznek, hogy felismerhető emberi gondolkodást, érzelmet és magatartást tükröznek. Vitán felüli, hogy le tudjuk írni ezeket a bibliai karaktereket és el tudjuk képzelni, mi mozgathatta őket lelkük mélyén, de óvatosnak kell lennünk, hogy ne feltételezzük: mi most történelmi kutatást végzünk.

Többet sem feltételezhetünk a karakterről, mint ami magában a szövegben található. Amikor ilyen kis anyaggal kell dolgozni, az lehet a kísértésünk, hogy kiegészítsük a történet részleteit. Ez a „kitöltés” a bibliai alakok számos lélektani elemzésében nyilvánvaló, és gyakran nem mutat mást, mint az illető értelmező kedvenc elméletének fantáziadús igazolását. Ha olyan mondatokkal találkozunk, mint „lehetséges (valószínű, biztos), hogy...”, „feltételezhetjük, hogy...”, „ez arra utalhat, hogy...”, vagy „ez nem más, mint...”, akkor fel kell tennünk a kérdést: vajon az író tudatában van-e a ténynek, hogy a szöveg részletekben való kidolgozottságát kínálja, vagy rejtetten próbálja megerősíteni érvelését.

Nem szükséges kitölteni az üres helyeket csak azért, hogy elegendő bizonyítékot találjunk mindenfajta pszichológiai dinamizmusra a Bibliában. A családon belüli kapcsolatokban, az emberek közötti konfliktusokban és a közösség társas dinamikáiban találunk példákat a pszichológiai fejlődésre és védekezésekre. A Biblia nem egy tudatos pszichológiai könyv; jóval azelőtt írták, mielőtt kialakult volna a kortárs pszichológia nyelvezete és kategóriái. Ugyanakkor a maga módján beszél a gondolkodásról, akaratról, szándékról, szenvedésről, érzelmekről és az emberi magatartásról. Ezenkívül képekben és szimbólumokban fejezi ki magát, amely a psziché legmélyebb rétegeit érinti. Felfedezhetjük azokat a hasonlóságokat és kapcsolatokat, amelyek az archetipusos képekben gyökereznek, mint például az élet fája, a megtisztító tűz vagy a mennyei város, azonban ismét óvatosnak kell lennünk, hogy ne mossuk el az ókori világ és a saját világunk közötti különbségeket. A történetkritikai módszerek régen felismerték, hogy a bibliai szimbólumokat jobban megérthetjük, ha összehasonlítjuk azokat más, ókori közel-keleti szövegekben, művészeti alkotásokban és kultúrákban található szimbólumokkal. A pszichológiai érzékenység segítheti, hogy az ezekhez hasonló, egész világon elterjedt megnyilvánulásokat jobban össze tudjuk hasonlítani. A szimbólumok természetüknél fogva közlik és folytatják a kultúrát, valamint az egyensúly szerepét töltik be az emberi pszichében. Ennek során a szimbólumok különböző módon fejeződnek ki időben és térben. Rollins

emlékeztet arra, hogy a bibliai hagyomány tudatos tevékenységeivel egyetemben létezik „a tudattalan tényezők lehetősége is, amely a kulturális örökségben, a vallásos motívumok áthagyományozásában és adaptációjában, valamint a Bibliában fellelhető kulturális gyakorlatokban működik”.¹⁴

A kogníció és a jelentésadás dinamikáinak pszichológiai modellje mély hatást gyakorolt néhány irodalmi és nyelvészeti bibliaértelmezési megközelítésre. A strukturalista kritikai kutatók például tudatosan támaszkodnak olyan pszichológiai fogalmakra, mint az archetipusos képek és a visszatérő motívumok, és így az ellentétek egyesítésével elemzik a szöveg „mélystruktúráit”. Szerintük a kognitív és a szimbolikus keretek, amelyek együttesen alkotják az írott művet, magát a psziché szerkezetét tükrözik vissza. Más kutatók, akikre nagy hatással volt Freud megfigyelése, miszerint tudatos gondolataink és cselekvéseink gyakran erőteljes tudattalan motívumokat lepleznek le, a dekonstruktív és más posztmodern értelmezési stratégiák útját járják, amelyek megkérdőjelezzik a nyelv és a jelentés alapjait.¹⁵

Ismét más kritikuskokra mély benyomást tett a pszichológiai elmélet, bár úgy tűnik, hogy ők nincsenek ennek tudatában. A retorikakritika célja, hogy megvizsgálja, egy adott üzenet hogyan függ össze a kívánt hatással, válasszal. Ehhez azonban modellek kellenek az emberi gondolkodást és motivációt illetően, ezek pedig természetüknél fogva pszichológiaiak. Bármely szerzőnek, legyen az ókori vagy modern, aki egy jellegzetes magatartásra szeretné sarkallni olvasóit, szüksége van elképzelésekre, hogyan álljon neki. Még ha a történelmi kontextus és kultúra nyújtotta hagyományos formákat is használja, azok a formák egy emberi magatartás-elméletből származnak.

5.3. A szöveggel szemközti világ

A retorikakritika fokozatosan átmegy a szöveg világából a harmadik vizsgálandó területbe, a szöveggel szemközti világba. Mindig látnunk kell, hogy miközben törekszünk közel férkőzni a szöveg mögötti és a szöveg világához, nem tudjuk kikerülni azt a tényt, hogy az értelmező személy mindig ott áll a szöveg előtt. Ez a pszichológiai vizsgálat jellemző paradoxona és egyedisége. Maga Jung jegyezte meg egy alkalommal, hogy az egyetlen kihívás „a pszichológiában, hogy a psziché tanulmányozásának eszköze maga a psziché... a megfigyelő a megfigyelt. A psziché

¹⁴ WAYNE G. ROLLINS: *Soul and Psyche: The Bible in Psychological Perspective*, i. m. 121.

¹⁵ GEORGE AICHELE – FRED W. BURNETT – ELIZABETH A. CASTELLI – ROBERT M. FOWLER – DAVID JOBLING – STEPHEN D. MOORE et al. (eds.): *The Postmodern Bible*, Yale University Press, New Haven, 1995.

nem csupán tárgy, hanem tudományunk alanya is.”¹⁶ Amikor figyelmet fordítunk az olvasóra és az olvasás folyamatára, akkor belépünk a szöveggel szemközti világba. Itt a pszichológiai bibliakritika a leghasznosabb, mivel a jelenlegi olvasókkal és az olvasott szöveg közötti kölcsönhatásokkal foglalkozunk.

Paul Ricoeur úgy gondolta, hogy a szöveggel szemközti világ olyan aréna, ahol az olvasó a szöveg olvasásán és értelmezésén keresztül önmegértésre jut. A szöveggel szemközti világ egy képzelőerőre támaszkodó, az olvasó tapasztalati világa és a lehetséges világ (vagy lehetőségek világa) közötti tér, amelyet a szöveg teremt meg a nyelv, a történet, a szimbólum, a képi világ stb. által. A szöveggel szemközti világot maga a szöveg nem szabályozza – nincs „objektív”, minden mást kizáró jelentés –, nem is egyszerűen az olvasó szubjektivitása szabályozza. A szövegek bizonyos dolgokat jelentenek, másokat viszont nem. A szöveg világa az olvasó és a szöveg, az objektív és a szubjektív közötti egyezkedést jeleníti meg.

Paul Pruyser szerint a szöveggel szemközti világ egy pszichológiai tér. A kutató kiterjesztette a gyermekkor átmeneti tárgyának fogalmát (D. W. Winnicott), hogy magyarázatot adjon a felnőtt ember viselkedésére. Winnicott a gyermek féltve őrzött tárgyainak (pl. mackó, kendő) lélektani szerepét írta le. Szerinte ezek a tárgyak egyszerre konkrét tárgyak és értékes entitások a gyermek szubjektív világában, ám nemcsak a gyermek látja különlegesnek ezeket, a családtagok és más felnőttek is „együtt játszanak” a gyermek észlelésével, rendkívüli tisztelettel, óvatossággal és megbecsüléssel kezelik annak imaginatív életereje miatt.

Pruyser szerint ez az „együttes játék” létrehozza a tapasztalat köztes terét, ahol feszültség van a viszonylag objektív környezet „reális” világa és a szubjektív észlelés „autista” világa között. Ezt a harmadik, általa illuzórikusnak nevezett világot másokkal megosztott és szabályos imagináció jellemzi, ami közölhető másokkal. A reális világban a tapasztalat és a tények olyan tárgyakon alapulnak, amelyeket láthatunk, hallhatunk, megtapinthatunk, vagy amelyekre rámutathatunk. A tapasztalat a teljességgel belső autista világban olyan képekből és szimbólumokból áll, amely meghaladja a kifejezhetőség és kommunikáció határait. Az illuzórikus világ teret ad a közölhető képeknek, közös szimbólumoknak és értelemmel bíró történeteknek. A reális világ a munka világa, az autista világ az álmoké. Közöttük helyezkedik el a játék, a művészet, a vallás és a kultúra illuzórikus világa.¹⁷

¹⁶ CARL GUSTAV JUNG: *The Tavistock Lectures*, in H. Read – Michael Fordham – Gerhard Adler (eds.): *The Collected Works of C. G. Jung*, Vol. 18, Princeton University Press, Princeton, 1976, 126.

¹⁷ PAUL W. PRUYSER: *The Tutored Imagination in Religion*, in H. Newton Malony – Bernard Spilka (eds.): *Religion in Psychodynamic Perspective: The Contributions of Paul W. Pruyser*, Oxford University

Mivel az olvasás folyamatában az olvasó mindig tényező, a pszichológiai bibliakritika emlékeztet bennünket arra, hogy figyeljünk mind a tudatos, mind pedig a tudattalan tényezőkre, amelyek formálhatják az egyéni (és közösségi) szövegmagyarázatot. Schleiermacher az elsők között mutatott rá, mennyire jelentősek az olvasó kezdeti előfeltevései az értelmezés folyamatában. Az értelmezés tudományában, a hermeneutikában adottnak veszik, hogy minden értelmező hozza a saját fogalmait, képességét, kontextusát, attitűdjeit és előítéleteit a szövegolvasáshoz. Az értelmezés egyik legfontosabb feladata az, hogy az illető tudatában legyen ezeknek az előfeltevéseknek, illetve annak, hogy azok hogyan befolyásolják értelmezését.

Ezt a tudatosságot nem könnyű elérni. Freud nyomatékos megjegyzése szerint: léteznek erőteljes tudattalan erők, amelyek tudatos gondolatainkat és cselekedeteinket befolyásolják. A kortárs kritikusok éppen e megfigyelés alapján hangsúlyozzák a „hermeneutikai gyanút”, amely nem veszi szó szerint a szöveget vagy az állítást. Az ideológiakritika ezzel a gyanúval tárja fel a szent szöveg közösséget vagy kultúrát kiszolgáló útjait-módjait, mivel a szöveg megerősít és fenntart olyan jellegzetes világnézetet és későbbi értelmezésmódokat, amelyek kötelezővé tesznek bizonyos attitűdöket vagy magatartásformákat. Bár az ideológiakritikusok ritkán utalnak pszichológiai elméletekre (és a kritikai gondolatot ritkán irányították valóban magukra ezekre az elméletekre), elemzéseik mégis érintenek olyan kérdéseket, hogy az emberek hogyan szereznek információkat, és hogyan rendszerezik azokat, hogyan gondolkodnak arról, amit tudnak, hogyan cselekszenek meggyőződéseik szerint és hogyan befolyásolják egymást. Mindezek a tényezők pszichológiai modellekre és elvárásokra támaszkodnak.

Az olvasók még ennél is több lélektani tényezőt hoznak az olvasás feladatához. Tudatos elfogultságokkal vagy előítéletekkel, társadalmilag kondicionált perspektívákkal és kategóriákkal az értelmező az evidenciákat saját személyes módján fogadja be és értelmezi. Carl Gustav Jung személyiségmodelljében négy alapvető személyiségtípus van, amelyek két pólusból származnak. Egyesek, ha információhoz jutnak, inkább érzékszervi benyomásokra támaszkodnak, vagyis amit látnak, hallanak, ízlelnek, éreznek; mások inkább intuícióikra, megérzéseikre, „zsigereikre” hagyatkoznak. Az információ kiértékelésében is egyesek logikai és szisztematikus elrendezésre támaszkodnak, másokat jobban érdekelnek az összefüggések, vagy az, hogy az elképzelések és következtetések milyen hatással lehetnek egymásra. Egyértelmű, hogy a különböző személyiségtípussal rendelkező tudósok a szöveg más-más szempontjaira összpontosítanak, és alap-

---

Press, New York, 1991, 101–115.; RALPH L. UNDERWOOD: Primordial Texts: An Object Relations Approach to Biblical Hermeneutics, *Pastoral Psychology*, 45/3 (1997) 181–192.

vető lélektani irányultságuk miatt más-más elmélethez vagy módszerhez vonzódnak. A keresztény liturgia heti olvasmányrendjén alapuló három könyvben az angol pszichológus, Leslie Francis megvizsgálta, hogyan lehetne különböző módokon közelíteni az evangéliumi szövegekhez azért, hogy a különböző személyiségtípusú emberekhez közvetlenebbül szóljon a szöveg üzenete.¹⁸

A Biblia fontos forrást kínál a pasztorális tanácsadáshoz, útmutatást az életvezetéshez. A bibliai karakterek a cselekvés modelljeiként szolgálhatnak, a képek és a szimbólumok pedig segíthetnek a kliensnek, hogy kifejezze saját, belső életét.¹⁹ Egy kiválasztott kedvenc bibliai történet is betekintést adhat az illető lelki életébe. Wayne Oates pasztorális tanácsadó szerint a Bibliát úgy is szemlélhetjük, mint „tükröt, amelybe az ember belevetíti önmagáról alkotott elképzelését, és amely pontosan visszatükrözi azt”.²⁰

A Biblia hatással volt és továbbra is hatással van minden olvasóra, aki hozzá járul. Messze tovább terjed a történetkritika által keresett „élethelyzetnél”, ez az utóélet vezérfonalat kínál nekünk, hogyan is működik a Biblia lélektani szempontból. Ha közelebbről megnézzük, hogy az emberek pontosan hogyan is olvassák a Bibliát, és hogyan formálja (vagy nem formálja) ez az olvasás gondolataikat és cselekedeteiket, találunk egy másik keresztelési pontot is a szöveg és az olvasó lelkiélete között. Nem csoda, hogy a pszichológiai bibliakritika területén a legnagyobb munkát a pszichológusok és a pasztorális tanácsadók végezték. Ők gyakran látják a szent szövegek, történetek és magyarázatok nyilvánvaló hatásait a rájuk bízott embereknél. Ezek a hatások lehetnek egészségesek vagy betegek, gyógyítóak vagy megbetegítőek.

¹⁸ LESLIE J. FRANCIS: *Personality Type and Scripture: Exploring Mark's Gospel*, Mowbray, London, 1997; LESLIE J. FRANCIS – PETER ATKINS: *Exploring Luke's Gospel: A Guide to the Gospel Readings in the Revised Common Lectionary*, Mowbray, London – New York, 2000; LESLIE J. FRANCIS – PETER ATKINS: *Exploring Matthew's Gospel: A Guide to the Gospel Readings in the Revised Common Lectionary*, Mowbray, London, 2001.

¹⁹ DONALD CAPPS: *Biblical Approaches to Pastoral Counseling*, Westminster, Philadelphia, 1981; ID.: The Bible's Role in Pastoral Care and Counseling: Four Basic Principles, *Journal of Psychology and Christianity* 3 (4) 1984, 5–15.; HOWARD CLINEBELL: *Basic Types of Pastoral Care and Counseling: Resources for the Ministry of Healing and Growth* (rev. ed.), Abingdon, Nashville, 1984.

²⁰ WAYNE E. OATES: The Diagnostic Use of the Bible: What a Man Sees in The Bible Is a Projection of His Inner Self, *Pastoral Psychology* 1 (1950) 43.

6. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Ha félrevezető a pszichológiáról mint egyedüli és egységes tudományról beszélni, illő feltennünk a kérdést, tudunk-e a pszichológiai bibliakritikáról úgy nyilatkozni, mint egyetlen megközelítésről vagy módszerről. Mivel számtalan különböző lélektani elmélet közül lehet választani, amikor a Bibliát három dimenzióban olvassuk, ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a pszichológiai bibliakritika inkább olvasási mód, mintsem módszer vagy technika. Egyetlen módszer vagy megközelítés sem alkalmazható általánosan a szöveg összes dimenziójára, illetve egyetlen elmélet sem meríti ki a szövegértés lehetőségeit.

A pszichológiai bibliakritika, mint olvasási mód, hasonló a feminista kritikához, amely sok eszközt (történelmi, kontextuális, irodalmi és ideológiai) használ fel munkájához. Ami mindezeket összeköti, az a szöveg háttérében, a szövegben és szöveggel szemközti világban megjelenő női tapasztalat iránti érzékenység. A pszichológiai bibliakritika is sokféle eszközt használ az értelmezéshez, s ezt a szövegben és a szöveggel szemközti világban megjelenő pszichológiai interakcióra nyitott szemmel teszi.

A Psychology and the Bible négykötetes munkája élénk illusztrációja a lélektani megközelítésekből kiemelkedő módszereknek, elméleteknek, eredményeknek és megfigyeléseknek: Freudtól a családi rendszerekig, a Teremtés könyvétől a Jelenések könyvéig, az ókori ősatyáktól a kortárs olvasóig, a gyógyulástól a patológiáig – a kötetek tanulmányai csak néhányat villantanak fel a bibliai szövegekben rejlő azon lehetőségek közül, amelyeket a pszichológiai érzékenység nyitott meg.

A gyümölcsöző értelmezés kulcsa az elmélet és a szöveg közötti jó összeilleszkedésben van. Tisztában kell lennünk azzal, hogy szövegekkel dolgozunk, nem emberekkel, ezért az értelmezés során körültekintéssel kell eljárunk. A szöveg (vagy annak szerzője) nem a díványon fekszik, a szabad asszociációval nem kapunk diagnózist. A szöveg történelmi kontextusban keletkezik, befolyásolja a kultúra, a nyelv és más idők irodalmi formulái. Az a tény, hogy a Biblia nem állítja be magát kifejezetten pszichológiai feljegyzésnek, megköveteli az általánosítás nagyobb szintjét is, mivel lélektani elméletet szeretnénk alkalmazni. Nincs elegendő információnk vagy adatunk egy részletes kifejtéshez, még csak nem is lehetséges ellenőrizni a megérzéseinket azzal, hogy megkérdezzük a „páciens”.

Ugyanakkor fontos, hogy szabatosan foglalkozzunk a lélektani elmélettel és ne általánosítsunk a felismerhetetlenségig. Értékes dolgokat tanulhatunk az elméletek közti különbségekből, mert egymástól kicsit eltérő nézőpontot kínálnak, amelyek arra szolgálhatnak, hogy megvilágítsák a szöveg rejtett szempontjait és tisztázzák az adott megközelítés erősségeit és gyengéit.

Bibliaolvasás három dimenzióban

Bár a Biblia lélektani meglátások és példák tárháza, mégsem csupán pszichológiai mű. Freud beszélt a túldetermináltságról, vagyis hogy bármely jelenség, mint például az álomkép, több mint egy ok kölcsönhatásának eredményeképpen jön létre. A pszichológia eszközeivel késznek és képesnek kell lennünk arra, hogy felhasználjuk a teljes történelmi, irodalmi és kulturális eszköztárat, hogy előcsalogassuk a szöveg jelentését.

Minden elővigyázatosságon, figyelmeztetésen és tanácson túl egyvalami tény marad: a pszichológiai bibliakritika fontos segédeszköz az értelmezés feladatában. A szent megtapasztalásától a szent történet és szöveg felé vezető minden egyes lépésben, minden csoportban, amely összegyűjtötte, értékelte és kanonizálta a Bibliát, valamint az értelmezés minden aktusában részt vett az emberi psziché, és alakította azt. Mi azok hosszú sorában állunk, akik szeretnék megérteni ezt a lenyűgöző szöveget, és vele szemközt, szeretnénk megérteni önmagunkat is.

(Szabó Miklós Xavér OFM fordítása)

Forrás: D. ANDREW KILLE: Reading the Bible in Three Dimensions: Psychological Biblical Interpretation, in J. Harrold Ellens – Wayne G. Rollins (eds.): *Psychology and the Bible. A New Way to Read the Scriptures*, Vol. 1, *From Freud to Kohut*, Praeger, Westport, 2004, 17–32.